

HERINNERINGEN AAN DE VELUWE.

DOOR

F. W. VAN EEDEN.

Und stillebildend weht, wie ein kahl Gefild,
Der Athem der Natur dich an, der
Alles erheitende, seelenvolle.

HÖLDERLIN.

Midden in Nederland ligt een uitgestrekte hoogvlakte, meest heide, afgewisseld door overoude bosschen, bouwlanden, kale of begroeide heuvels, — schraal bevolkt, stil, oud, rustig, — waar natuur en mensch nog gezellig samenleven, nog niet gestoord zijn door koortsachtige jagt naar verandering, — een doorn in het oog van den econoom, een paradijs voor den armen Hollander, wiens geest nog niet geheel in polders, kanalen en grachten is opgegaan.

Eenmaal was de Veluwe bedekt met een ontzaggeijk woud. De menschen hebben dat woud voor een groot deel uitgeroeid, en heide en stuifzand achtergelaten. Ook het Veluwsche bosch is een bouwval, gelijk het Hollandsche, maar beter bewaard en minder door den tijd geschonden.

De Flora van de Veluwe is niet rijk in verhouding tot de uitgestrektheid en eentoniger dan de Flora van Kennemerland. Het water speelt er een zeer ondergeschikte rol; de lucht is er drooger, de bodem minder afwisselend — meestal zandig, hier en daar met grind, en dikwijls met klei en leembindingen in den ondergrond.

De schoonheid van eene landstreek wordt voortgebracht door de overeenstemming van bodem, water, lucht en plantengroei. In dit

opzigt is de Veluwe misdeeld: te veel droog land, te weinig water — gelijk omgekeerd Holland lijdt aan te veel water.

Maar evenals in Holland zijn er op de Veluwe uitzonderingen op den regel, die ons boeijen omdat ze slechts hier en daar te zien zijn. Ook op de Veluwe zijn stukjes natuur, zooals ik ze nergens elders zag, — onwaardeerbaar voor hem die in de eerste plaats er op uit is het karakter van een landstreek te bestuderen.

Wat de weilanden zijn in Holland, dat is op de Veluwe de heide. In de hoogste heistreek groeit hoofdzakelijk de struikhei of stephei (*Calluna vulgaris*), gemengd met de gele brem (*Genista anglica*) en fijne heidegrassen, schapengras (*Festuca ovina*), eenknoop (*Molinia coerulea*), (beide hier bundgras genoemd), bundgras (*Corynephorus canescens*), borstelgras (*Nardus stricta*). In moerassige heiden komt de dophei (*Erica Tetralix*) in grooter aantal te voorschijn, afgewisseld door de donkerblauwe Gentiaan (*Gentiana Pneumonanthe*), de witte Parnassia, de zondaauw (*Drosera*), het turfmos (*Sphagnum*) en de wit-pluizige *Eriophorum*, hier Veenhamels genoemd.

Behalve de heide zijn blauwe klokjes (*Campanula rotundifolia*) en geel zwartkoorn of hengel (*Melampyrum vulgatum*) de meest algemeen voorkomende planten op de Veluwe. In Holland ziet men ze nergens. Van Amsterdam komende ontmoet men ze het eerst bij Baarn, Zeist en Driebergen. Overal sieren zij de randen der wegen, en zij zijn even eigenaardig aan het Veluwsche landschap als de koekoeksbloemen en het fluitekruid in de lage streken van Holland.

In hun karakter is iets fijns en toch krachtigs, een tegenstelling van opgeblazen voosheid: — zij zijn kinderen van de zon en het diluviale zand.

Moest ik de Veluwe voorstellen door een beeld, dan zou ik haar een krans van heide en blauwe klokjes op het hoofd zetten.

Rondom Barneveld is de heide voor een groot deel in bouwland veranderd. De volksnaam "Barre Veld", mogt thans met meer regt "Groene veld" zijn. Overal zien wij arbeid en welvaart. Vroeger afgelegene en weinig bezocht, is het thans door den spoorweg aan het wereldverkeer verbonden. De bevolking groeit ook van buiten aan, en de wilde natuur trekt zich meer en meer terug op de schilderachtige walletjes, die de binnenwegen omzoomen en de glooiende koren- en boekweitvelden afsluiten.

Op die walletjes staan die korte, gedrongen, van beneden af vertakte

of laagstammige eiken, stokoud, maar jeugdig van kracht, wier forse, gedraaide takken het walletje bekroonen, of wier korte stronken u knotwilgachtig aangrijzen. In hunne schaduw groeijen langs de glooijing vele wilde planten, en, als er een sloot langs het walletje loopt, weelderige varens.

Het bogtig eikenloof wordt afgewisseld door de breede ronde bladen van den hazelaar en het geplooid loof en de sierlijke vruchtjes der hop. — In den zomer geeft de wilde roos of wiepedoorn (*Rosa canina*) met hare zedige bloemen afwisseling tusschen het groen, in het najaar de zwarte boschbraam of brummel (*Rubus fruticosus*), wier zware trossen tot plukken uitlokken.

Die walletjes en heggen geven iets gezelligs aan de Barneveldsche natuur; men gevoelt zich meer beschut en tevens heeft men meer op te merken dan op de winderige landwegen in het noorden. Die groene wand met zijn talrijke bloemen is als een opengeslagen boek, dat men al wandelende leest.

Rustige welvaart heerscht in de groote, vriendelijke boerderijen met hare uitgestrekte moes- en bloemtuinen en gastvrije bewoners. In deze streek wonen nog afstammelingen van den oud-Gelderschen land-adel, en in een der oudste boerderijen, onder het lommer van zwaar geboomte verscholen, de Oldenbarneveld, ontloek het geslacht van onzen beroemden Raadpensionaris. Zijn geest leeft nog in vele der Barneveldsche landbouwers, schijnbaar nederig, maar op hun gebied even groote potentaten als hun oud-vader in den Haag.

Waar de bodem veenig en moerassig is, heeft de plantengroei een ander karakter. Hier komt de els in plaats van den eik en de Geldersche Roos (*Viburnum Opulus*) in plaats van den hazelaar. De kamperfoelie (hier sukkertjes genoemd) is talrijk. Langs de waterplassen bloeijen de rooskleurige Orchideeën (*Orchis maculata*), hier kinderhandjes genoemd naar den vorm van hare wortelknollen, de witte *Samolus Valerandi*, de donkerblauwe Gentiaan, het rozenroode kartelblad of de roode horte (*Pedicularis palustris*) en de licht violette watermunt. Op sommige walletjes vond ik het hei-vet (*Pinguicula vulgaris*), een plantje met bleekgroene vette blaadjes en donkerblauwe kleine bloemen, dat in den laatsten tijd ook al van vleesch-eterij is beschuldigd.

De pitbiezen of zielbiezen (*Juncus effusus*) heeten hier zoo, omdat het merg uit de stengels gebezigd wordt als lampenpit; de meer op droogen grond groeiende *Juncus sylvaticus* heet hier hooibies,

In het water bloeijen in Junij overal de regtopgroeiende, groote, helderroode bloemkransen der waterviolier (*Hottonia palustris*), een onzer sierlijkste waterplanten, het breede waterdrieblad (*Menyanthes trifoliata*) en langs den waterkant de *Bidens tripartita*, eene bruingele *Composita*, hier wegens den vorm van hare zaden stipstaart genoemd, de water-aardbei (*Comarum palustre*) met bruinroode bloemen en drietallige bladen, het hangende Sekgras (*Carex Pseudo-cyperus*) met sierlijk hangende groene bloemaren.

Onder de grassen zijn hier het kamgras (*Cynosurus cristatus*) met zijn eenzijdig gewende aartjes, het Raygras (*Lolium perenne*) en het zorggras (*Holcus mollis*) met zijn grijze pluimen algemeen.

Langs de wegen zien wij overal den gewonen gelen leeuwenbek (*Linaria vulgaris*) en, waar de bodem vochtiger is, de tengere bloembies (*Juncus tenuis*), het bosch-roerkruid (*Gnaphalium sylvaticum*), hier en daar ook de *Sedum purpurascens*, met zijn blaauwgroene vettige bladen en fraai roode bloemen, doch zeldzamer dan in Holland.

Op de bouwlanden in het koren groeit in digte zoden de kruupspurrie (*Scleranthus annuus*), afgewisseld door korenbloemen, hennepnetels (*Galeopsis*) met fraaije heldergele of violet gevlekte bloemen, hier dollerkoppen genoemd, bleeke duizendknoop (*Polygonum nodosum*), hier melde, en aan de randen bij het voetpad de fijne, alles met een teeder verward groen weefsel bedekkende geklaauwierde duivenkervel (*Corydalis claviculata*). Deze planten verlaten de bouwlanden niet of zeer zelden, een bewijs dat zij met de cultuurgewassen hier zijn ingevoerd en het burgerregt slechts ten halve verkregen hebben.

In het opgaande bosch van de Schaffelaar bij Barneveld zijn wij als in een ruim donker gewelf met slanke hoge zuilen. Plegtige stilte, alleen nu en dan afgebroken door het schaterend geluid van de specht, dat hoog boven ons door het gansche bosch weerklinkt en de eenzaamheid wondervol bezielt. Het lelietje der dalen is hier zeer algemeen; zijn breede, ernstige bladen en architectonische bloemen stemmen goed bij het halfdonker van dit hooge gewelf.

Waar het bosch jeugdiger en zonniger is, groeit tusschen de struiken de crosette (*Galium cruciata*) met lange smalle bloemtrossen en zeer kleine vierdeelige gele bloempjes, het zilver haargras (*Avena caryophylla*) met lage zilveren pluim, het Salomonszegel (*Convallaria Polygonatum*), hier valsche lelietjes, de boschbes (*Vaccinium Myrtillus*),

het gewone rietgras (*Carex vulgaris*), de tormentil, met gele bloemen en voorheen als geneeskrachtig beroemde wortels.

Op de opene grazige plaatsen groeit hier en daar het vrij zeldzame kelkgras (*Triodia decumbens*), kenbaar aan zijn smalle aartjes en gladde, dikke bloempakjes en de blaauwe veld-scabiosa of duivelsbeet (*Succisa pratensis*).

Het kasteel de Schaffelaar (vroeger Hackfort), in Elisabeth-stijl, is in overeenstemming met den ernst van het hooge geboomte, maar niet met onze zeden en levenswijze. Die gekanteelde torentjes, die breede poort, die vensterbogen hebben geen zin meer in onzen tijd. De oud-Egyptische en Romeinsche buitenverblijven waren villa's; bij de moderne volken is het kasteel meestal model voor het landhuis gebleven.

Digt bij het kasteel, in het gras langs den vijver, zien wij de zacht geplooiden ronde, gelobde bladen van de *Alchemilla vulgaris*, leeuwenklauw, oudtijds bekend als Onze Lieve Vrouwenmantel en Synnauw, in 't Noorden als Freya's mantel, en beroemd wegens wonderbare krachten. Het blad heeft den vorm van een geplooiden pelerine met franje en herinnert aan het manteltje van Nehalennia.

De Briellaert is een verwilderd bosch aan de andere zijde van Barneveld. Hier is de bodem laag en moerassig, met veel water in vijvers en slooten. Hier zien wij overal den wegedoorn of het sprekelenhout (*Rhamnus Frangula*) met zijn veelkleurige bessen, en langs de slooten het fijne wijfjesvaren, het lange smalle, glanzige grachtvaren, de hooge, edele *Osmunda regalis*, wier bruine vruchthoepjes op kale stengels boven de plant uitsteken. Daar zien wij ook vele bekenden uit het Hollandsche bosch, de hooge wilde peppel (*Epilobium hirsutum*) met groote roode bloemen, de witte geitenbaard of wilde olm (*Spiraea Ulmaria*), de violette moeras-andoorn (*Stachys palustris*), het lichtroode rijkbloeiende boelkenskruid (*Eupatorium cannabinum*), de Bertram (*Achillea ptarmica*) met witte bloemen en eene speling van het gewone duizendblad (*Achillea Millefolium*) met donkerroode bloemen; het Robertskruid (*Geranium Robertianum*) met roode bladstelen en gestreepte roode bloemen, en het kleine wintergroen (*Pyrola minor*) met smalle bloemtrossen, niet zoo schoon als hare zuster (*P. rotundifolia*) op de duinen.

Ik ben gaarne op een verlaten verwilderde buitenplaats. Ook al is het voor de eerste maal, toch schijnt het als was ik daar lang,

zeer lang geleden nog eens geweest. De paden zijn met onkruid bedekt; de hooge grasbloemen spiegelen zich in den vijver. De digte boomgroepen zijn met ondoordringbaar struikgewas en hooge planten vol gegroeid. Met moeite dringen wij langs smalle voetpaden in dit geheimzinnig groen. Het menschenwerk keert terug tot de groote moeder Natuur. In de verte hooren wij het zachte geruisch van een watermolen — 't is als een zegelied, dat in ons binnenste weerklank vindt en ons zoo kalm en gelukkig maakt als die goden, waarvan LUCRETIUS zingt:

Immortali aevo summa cum pace fruatur.

Wij zijn op een woeste heide, een onafzienbare golvende geelbruine vlakke. Een gebaande weg is hier niet en de harde heidepollen maken het wandelen onaangenaam. Van tijd tot tijd gaan wij voorbij breede kuilen, waar vroeger grint of leem opgegraven is en modderige waterplassen zijn overgebleven. De hei bloeit schraal, het groen ziet zwartachtig; andere bloemen zijn er niet. Ver in het oosten zien wij blinkend witte heuvels; dat zijn de stuifduinen, uit de heide opgewaaid en, waar zij niet beteugeld worden, allen plantengroei vernielend.

Zij schijnen dicht bij, maar de heldere lucht is bedriegelijk, en na een uur gaans is het als of wij niets gewonnen hebben. Als wij niet gestadig een hoog punt aan den horizon in het oog houden, loopen wij gevaar in een kring rond te dwalen.

Wat die woeste eentoonige natuur worden kan door 's menschen wil, leert ons de groene oasis rondom het schoolgebouw van Stroe. Uit de zonnige heide komt men in een schaduwrijk bosch, dat als een uitgestrekt vierkant een vruchtbare bouwerij met moes- en bloemtuint omsluit. Hier ligt een dorpsschool zooals zij wezen moet. De schoolmeester was tevens de schepper en onderhouder van dit kleine paradijs. Hij was landbouwer in zijn hart, en zijn onderwijs op de school was slechts een voortzetting van het onderwijs in den tuin. Daar leerden de kinderen dat de heide nog iets anders kan opleveren dan plaggen en schapenvoer, dat de heide aan den mensch gegeven is, niet om er in vuile kotten armoede te lijden, maar om die tot een lusthof te herscheppen. Meer hebben zij niet nodig.

Wil men goede onderwijzers kweeken voor het platteland, men stichte een normaalschool op de Stroesche stuifduinen en vragelichtingen aan den waardigen burgemeester van Barneveld.

Er is een soort van onderwijs dat de kinderen opvult met onbegrepen begrippen, het karakter van hun volkstaal bederft, hen ontevreden maakt met hun stand, hen opleidt tot hongerlijdende kantoor-schrijvers, terwijl honderdduizende bunders woesten grond in ons kleine land en miljoenen in onze koloniën nog schreeuwen om ontginning.

Ik bezocht Stroe in 1874: de schoolmeester was toen lijdende aan de tering. Hij is sedert gestorven. Of zijn geest nog leeft in de kleine oasis, weet ik niet.

De naam Stroe, in de oorkonden Strude, is zeer oud en afkomstig van onze Saksische voorvaderen en beteekent een lage vochtige streek.¹ Ook op het eiland Wieringen ligt een gehucht Stroe, in overouden tijd een zeer bevolkte plaats, een der weinige in Noord-Nederland, waar het voormalig bestaan van een heiligdom in den voorchristelijken tijd met zekerheid is aangetoond.

Zuidoostelijk van Barneveld leidt een landelijke binnenweg door heiden en bouwlanden tot den Lunterschen berg. In die lage, soms moerassige heiden is de Gagel (*Myrica Gale*) met hare fijne harde mirtachtige blaadjes en aromatische vruchtjes algemeen. In ouden tijd werd die struik veel gebezigd om aan het bier smaak te geven. De gagel werd toen daarvoor gekweekt en de naam gagelkamp is daarvan nog afkomstig. Volgens een oorkonde werd in 1253 door verschillende edelen aan het klooster van Buurlo bij Winterswijk het gebruik van zulk een gagelkamp toegestaan. (SLOET, *Oork. boek.* N° 751.)

In deze streek kan men aan het overal opslaande elzenhout duidelijk het karakter der bosschen herkennen, die eenmaal deze lage heiden hebben bedekt. Kolossale elzen, berken, en daaronder hulst, jeneverstruik, wilg, sprekelenhout (*Rhamnus Frangula*) en de Geldersche roos. De *Aira flexuosa* (bogtige windhalm) groeit overal tusschen het struikgewas, met hare vaalgele halmen en losse, witte, in den wind heen- en weergaande bloempluimen.

In zulke boschmoerassen huisde, volgens de sage, eenmaal de vreeselijke draak, die door WICHARD VAN PONT werd verslagen, en stervende met geweldig geluid de kreten "Gelre! Gelre!" deed hooren. Met die sage begint in de nevelen der middeleeuwen de historie van Gelderland. Ter gedachtenis aan zijn overwinning nam WICHARD VAN PONT een

¹ Zie: Een oud hoekje der Veluwe, door een plattelands-burgemeester.

bloem, die daar bloeide in het bosch, en plaatste die op zijn schild. En nog heden heet die bloem door de heele wereld de Geldersche roos.

De Geldersche roos, ook wel watervlier genoemd, is in de moerassige woudstreken van Europa algemeen. Haar naam Rose de Gueldre, Guelder rose, is dus zeer merkwaardig en dagteekent ongetwijfeld uit de riddertijden, toen de Hertogen van Gelderland in groot aanzien stonden bij 'de vorsten der omringende landen. De vijflobbige, onvruchtbare randbloemen der bijschermen, die door hare grootte en helderwitte kleur zeer in het oog vallen, hebben ongetwijfeld gediend tot model voor de heraldische bloem, die in het oudste wapen van Gelderland prijkte ¹. De verscheidenheid, bij welke alle bloemen van den bijscherm onvruchtbaar zijn, is de geliefde sneeuwbal in onze tuinen.

Midden op den weg, vooral in wagensporen, groeit de hardkelk (*Illecebrum verticillatum*) en spreidt zijn ranke stengels, met witachtige bloemkransjes overladen, over den bodem uit, — een vertrapte schoonheid. Rustig prijkt zij op hare gevaarlijke standplaats; geduldig laat zij zich door wielen en hoeven platdrukken — steeds verheft zij even liefelijk hare rijke bloemstengels. Kunnen wij ook wat leeren van die bloempjes, als de wielen en hoeven van het noodlot over ons heengaan? Noodlot? — neen — liever Orde; want het is ook orde als wij veel lijden moeten.

Vóór ons ligt de Luntersche berg, of liever heuvel, — hoewel hij alleen liggend, hooger schijnt dan hij is. De helling is gedeeltelijk met dennen begroeid; de top is kaal, zwart met witte kiezelsteentjes. Hier ademt de Hollander ruim. Een frissche lucht waait hem over die onafzienbare vlakte tegen en bezielt hem met liefelijke herinneringen. De geur der tijm en het gogons der bijen brengen hem weder tot het beschouwende leven zijner eerste jeugd — het eenige leven dat waarlijk vrij is, en dat zijn hoogere ontwikkeling vindt in de kennis der Natuur.

Eenzaam en verlaten in de heide ligt het station Wolfhezen. Een bar, zonnig oord, met weinig geboomte en nog minder huizen. Nergens menschen. Maar wie den moed heeft daar af te stijgen en een

¹ Deze voor de heraldische botanie zeer belangrijke bijzonderheid is het eerst aan het licht gebracht door Mr. L. A. J. W. baron SLOET, in de Verslagen der Kon. Ak. v. Wetensch., afd. Letterk. 2e reeks, VI. 201.

korten togt door die schrale natuur te maken, zal weldra zien dat het mooiste van ons vaderland niet altijd langs den spoorweg ligt, en dat het even dwaas is, Nederland uit een waggonraampje te beoordeelen, als ons leven te beoordeelen naar de stemming van een jammerdag.

Weldra wordt het hout digter en zien wij hier en daar een beekje, waarin de witte kiezelsteentjes zoo duidelijk door het stroomende glasheldere water zichtbaar zijn. In een van die beekjes vond ik een soort van bloembies (*Juncus supinus* var. *fluitans*), die door het onophoudelijk stroomend water in horizontaal uitgestrekte rigting was gegroeid, alsook de kleine *Montia rivularis*, een zeldzaam plantje met witte bloemen zoo klein als speldeknoopen, en langs zijne oevers een rietgras met zeer dunne zwakke stengels en verwijderd staande bloemaren (*Carex remota*).

Digt bij dat beekje staat een zeer dikke knoestige eik, de WODAN's eik, die wel zeer oud is, maar wiens naam wel uit onze eeuw zal dagteekenen. De laatste sporen van de oude boomedienst leven nog hier en daar in de vereering van mirakelboomen in Roomsche-katholieke landen. De boomedienst bij onze voorvaders was eigenlijk meer de vereering van een zegenende natuurmagt, van wie de boom het heerlijkste gewrocht geacht werd. Een oude dikke boom was de schutspatroon van het dorp. Onder zijn lommer werden de volksvergaderingen gehouden en de vonnissen geveld. De oude boomen waren heilig, gelijk nog op Java de Waringin-boomen. De boomen op de wapenschilden van vele gemeenten onzes lands, vooral in Noordholland, zijn van die voormalige boomvereering afkomstig. Hoogwoud heeft zelfs een boom met een arend in zijn wapen, en het verdwijnen van het oudste wapen van Haarlem, den boom, is een zeer merkwaardig feit.

Het tegenwoordige volk eert een boom alleen om zijn hout. Alleen de meer poëtisch ontwikkelde menschen eeren de boomen als monumenten van het geheimzinnig leven der natuur. Zeer gevoelige menschen hebben boomen lief; maar boomedienst bestaat niet, en heeft in letterlijken zin waarschijnlijk nooit bestaan.

De godsdienst onzer voorvaders ligt nog zeer in het duister. GRIMM zocht haar in de volksprookjes, MAX MULLER in de taal. De opvatting dat de Noordsche Mythologie in haar geheel ook de *godsdiens*t onzer vaders was, dat zij boomen en beelden aanbaden, en met de Edda onder den arm naar de tempels gingen, om op iederen dag der week een anderen god te dienen, is zeker een naïef uitvloeiSEL van

de kortzigtige wetenschap van vroeger eeuwen. Meer en meer schijnt te blijken dat al die goden slechts verschillende namen waren om het onnoembare uit te drukken.

Wij naderen hoog geboomte, zware eiken en dennen rondom een opene vlakte. Onnoemelijk veel papiertjes, over den grond verstrooid, zeggen ons dat daar niet lang geleden een zedingsfeest geweest is. Een beoordeeling van den mensch naar de overblijfsels, die men, botaniserende, van hem vindt, valt gewoonlijk schraal uit. In de duinstreken vindt men steeds een merkwaardig aantal oude schoenen en sloffen.

De grond wordt heuvelachtiger, het bosch digter en hooger. Langs beschaduwde hellingen loopen kronkelende beekjes, over welke het loof van verschillende varens schilderachtig neerhangt. Hier groeijen het wijfjes-varen (*Asplenium Filix Femina*) met fijn ingesneden vinblaadjes, het mannetjes-varen (*Polystichum Filix Mas*) met forsche, hooge bladveeren, het grachtvaren (*Blechnum Spicant*) met smalle glanzige bladen, het digtst bij het water. Op de droogere plaatsen, onder de hooge boomen, groeit het adelaars-varen (*Pteris aquilina*) en vormt een lichtgroen bosch in het bosch.

Uit het donkere woud komen wij eindelijk weder tusschen eiken hakhout. De heuvels worden hooger en breeder; hier en daar vormen zij groene valleijen. De spitsen van het kasteel Dorenweerd rijzen tusschen de boomtoppen omhoog. Wij hebben den Rijn in het gezigt. Hier is de grens van de Veluwe.

Dorenweerd is de eenige plaats in ons land, waar ik den hagebeuk (*Carpinus Betulus*) in het wilde hout heb gevonden. Het gebied van den hagebeuk strekt zich niet zoo ver noordwaarts uit als dat van de beuken en eiken. Zijn gedaante is niet zoo krachtig, meer struik- en hegachtig. In het bosch van St. Germain bij Parijs heeft de hagebeuk den boventoon. De wild door elkaar groeiende hagebeuken, omslingerd door de rijk bloeiende *Clematis Vitalba*, geven aan dat bosch een bijzonder karakter. In Nederland zijn beiden zeldzaam in 't wild en waarschijnlijk slechts verwilderd.

Bij Dorenweerd stonden voor twee jaren nog vier zware kurkiepen, de laatste van de zeven, die daar in het jaar van de Unie van Utrecht zijn geplaat, en "de zeven Provinciën" werden genoemd. Ook stond daar toen nog een plataan van 4 meter en een witte wilg van niet minder dan 8 meter stam-omvang.

De kurkiep (*Ulmus suberosa Ehrh.*) is gekenmerkt door den korten,

dikken, spoedig in takken verdeelden stam, de breed langwerpige, tot het ronde naderende bladen, en vooral door de dikke laag kurkschors rondom de jonge takken. De vorm der bladen, de kurklaag en de latere bloeitijd onderscheiden hem van den veld-iep (*Ulmus campestris*). Thans komt de kurkiep in ons land slechts zeer zelden als een hooge boom voor; als heester is hij langs den duinkant zeer talrijk.

Maar de dagen van Dorenweerd schijnen geteld. De "zeven Provinciën" zijn verdwenen. Misschien ook wel de plataan en de wilg.

Digt bij Dorenweerd, in een donker laantje, aan den voet van een boomrijke hoogte, vond ik een merkwaardig groot aantal exemplaren bijeen van een hooge plant met fraai ingesneden, als spitsvingerige handjes gevormde bladen en kleine lichtroode bloemen, — het hertsgespan (*Leonurus cardiaca*), een oude boschplant, doch thans meer en meer verdwijnend; in vroeger tijd beroemd wegens genezende kracht in hartkwalen.

Bij den Duno komen wij allengs aan den steilen rand, waar de hoogvlakte eensklaps afdaalt. Hier zouden we geneigd zijn, den naam Veluwe af te leiden van 't Angelsaksisch *Veal*, een hoogen oever, een heuvelachtigen wal. Wij staan op den hoogen uitkijk, de Huneschans, en zien omlaag ver over den Rijn in de Betuwe — het land der Bataven, rijker van bodem, maar niet zoo rijk aan vrije, wilde natuur als de heuvelen der Saksers.

De helling is geheel met digt struikgewas begroeid: eiken, hazelaars, sleedoorn, vogelkers, wilde rozen en wegedoorn, en omzoomd met tallooze bloemen. De zachte rooskleur van de wilde Marjolein met hare regtopgroeiende stengels en welriekende bladen heeft hier de overhand. Op de heuvels en bergen van Duitschland ziet men haar overal; in noordelijk Nederland is zij nergens te vinden; alleen in Gelderland en Zeeland, meest in de nabijheid van rivieren, en waarschijnlijk uit Duitschland den stroom gevolgd. Oudtijds was de plant beroemd als specerij en geneesmiddel. Door de oude Germanen en Noormannen werd zij in het gistende bier gehangen om daaraan geur en een prikkelenden smaak te geven. In Zweden heet zij nog koning of konunga-gras, of dosta; in Duitschland dosten, een naam, waarvan ik de beteekenis vergeefs heb gezocht. Kan hij met het woord "dunst" en met ons "duister" en "beduust" in verband staan en dus de dronkenmakende eigenschap beteekenen? De latijnsche naam *Origanum* stamt van het grieksch en beteekent "vreugde der bergen".

Tusschen de wilde marjolein schitteren de lange gele aren van de

agrimonie (*Agrimonia Eupatoria*), vroeger tegen leverziekte gebruikt, wier oude duitische naam Odermennig nog duidelijker spreekt van Wodan (oud-duitsch Odher) dan de Wodanseik bij Wolfhezen. Het donkere, fijn ingesneden groen en de goudgele bloemhoofdjes van het wormkruid (*Tanacetum vulgare*), wiens oude naam rijuvaar nog zijn groeiplaats langs rivieren aanduidt, prijken nevens de helderblaauwe cichoreibloemen (*Cichorium Intybus*), die zwervelingen langs de drasse boorden der rivieren, waarvan reeds Virgilius zong: *Quoque modo potis gaudent Intuba rivis.* (Georg. IV, 120.) De cichorei is een zwervende plant, die dikwijls langs de wegen en bij rivieren opslaat en waarschijnlijk door de Romeinen als moesgewas is ingevoerd. De naam Cichorium is van egyptischen oorsprong.

Hier vinden wij ook andere planten, die in eenvoudiger tijden als moeskruiden werden gebruikt; de rapontsel (*Campanula Rapunculus*) met haar hooge stengels en lichtblaauwe klokjes en de *Sedum reflexum*, een vetplant met gele bloemen, oudtijds in salade gegeten onder den zonderlingen naam van trip-madam.

Zeldzaam zijn de berg-hypericum (*H. montanum*) en twee varensor-
ten, *Asplenium Adiantum nigrum* en *Asplenium Trichomanes*, beide diep onder de struiken verscholen.

Meer naar de rivier groeit op de vochtigste plaatsen de *Senecio sarracenicus*, een hooge plant met donkergroene glanzige bladen en gele gestraalde bloemen, en op de vochtigste plaatsen de witte tuimeldistel of tommeldistel (*Eryngium campestre*) met zijn harde bladen en scherpe stekels. Hij is een broeder van de blaauwe zee-kruisdistel (*E. maritimum*), in de zeeduinen algemeen. Hij kenmerkt met den rozerood bloeienden heidoorn (*Ononis spinosa*) de oevers van onze groote rivieren.

Een dicht woud bedekte van oudsher de heuvels, die achter Arnhem den zoom der Veluwe vormen. Dat oude woud is verdwenen en in tallooze gróte en kleine landgoederen en buitenplaatsen herschapen; maar in de namen dier plaatsen leeft nog het voorgeslacht: de Hemelsche Berg, Angerenstein, Sonsbeek, de Hartjesberg, Mariëndaal, Bakenberg, Warnsborn, Lichtenbeek, en in de oudste gedeelten dier bosschen vinden wij de planten, die weleer de oorspronkelijke wouden kenmerkten.

In de donkere schaduw der hooge boomen van Rozendaal groeit aan de randen van een beekje het eikenvaren (*Polypodium Dryopteris*) met slanke, kale stengels en korte breedte, lichtgroene bladveeren en

het stevenskruid (*Circaea lutetiana*) met donkergroene, groote, teedere bladen en witachtige bloemen in slanke trosjes. Beide planten waren eenmaal talrijk in het thans uitgeroeide Beekbergerwoud bij Apeldoorn, een van de oorspronkelijkste Nederlandsche bosschen. Dit bosch had als monument van de voormalige natuur van ons land niet minder waarde dan oude gebouwen voor de geschiedenis der vaderlandsche kunst, en het redden van zulke merkwaardige plekjes uit sloopers handen moest aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen worden opgedragen.

Het stevenskruid groeit nog in de oudste bosschen van Holland. Het eikenvaren vond ik in 1878 ook op een dicht begroeid eilandje in het meertje van Bloemendaal — zeer waarschijnlijk een overblijfsel van den Rijn.

De *Circaea* was eenmaal een beroemd tooverkruid. De naam, afgeleid van de nimf Circe, is echter waarschijnlijk door de Ouden het eerst gegeven aan de *Mandragora*. De naam Stevenskruid is zeer merkwaardig, omdat bij de invoering van het christendom in Skandinavië de vereering van Freyr (Fró) als schutspatroon der paarden, gewoonlijk door die van den H. Stephanus is vervangen. (SIMROCK, D. Myth. 458, 548, 560, 4e ed.) In sommige streken van Duitschland bleef "Stepke" nog de naam van den duivel. Van den wortel van dit kruid schijnt men, evenals van de *Mandragora*, een slaapdrank bereid te hebben.

Een echte boschplant is ook het Eenblad (*Majanthemum bifolium*) met zijn breede blaadjes, lichtgroene bloemen en roode vruchtjes, en de witte koekoeksklaver (*Oxalis Acetosella*) met haar groote fraai witte bloemen. Beide zijn in de oudste gedeelten der Geldersche bosschen algemeen en bewijzen ook den ouderdom van het Haagsche bosch.

De bosschen van Rozendaal zijn grootendeels van later dagteekening. Bij het kasteel staan hooge oude boomen, maar meer noordwaarts wordt het hout ligter en ziet men veel jong eiken hakhout en dennenbosschen. Op de heuvelachtige gronden naar den heikant staan nog enkele eeuwenoude en zonderling vertakte eiken. Hier vindt men ook leembeddingen (boekengrond) en overblijfsels van het oorspronkelijke woud.

Hier is een vriendelijk hoog en laag, met tym en dennengeur, uitlokkend om overal te rusten en eveneens om overal rond te dwalen. Hier is het wilde, uit de heide opgewaaide stuifzand door menschenhand in een jeugdige half wilde natuur herschapen; hier ademt vrijheid als in onze oude duinen van Holland. Hier heeft de kunst ge-

werkt zonder dat men haar vermoedt, de lang vergeten wet voor all kunst, eenmaal door Italië's zoetvloeienden dichter uitgesproken:

E quel che il bello e il caro accresce all' opre,
L'arte, che tutto fa, nulla si scopre.

(*Tasso, Gerus. lib. C. XVI. 9.*)

Geen deftige lanen, geen breede perken, hoe onberispelijk aangelegd, kunnen mij ooit zoo behagen als zulk een laan- en pad- en perklooze kleine wildernis. Nog hooger waardeeren wij deze kunst, als wij bedenken dat zij hier een woest, vernielend natuurverschijnsel heeft getemd en wat anders een ramp zou geworden zijn, heeft omgetooverd tot een zegen. Dat is onze edelste bestemming.

Van den top van een der hoogste duinen zien wij tusschen het vriendelijk dennengroen in de verte — en huiveren. Een akelige vaalzwarte massa steekt scherp af tegen het levendige groen en den lichtblauwen hemel. Dat zwarte daar is de heide, de onafzienbare heide, een dissonant, een beeld van het booze beginsel; maar juist daarom aangrijpend en verheven in verband met het geheel. Ook hier zien wij, op dit kleine gebied, eene voorstelling van de oneindige wereld, van den reuzenstrijd tusschen de goden en de titanen, tusschen licht en duisternis, tusschen het eeuwige en het tijdelijke.

Zeer in de verte ziet men hier en daar de donkere omtrekken van geboomte. Het zijn enkele verspreide bosschen; het Imbosch, de Essop, de Onzalige bosschen en de Rouwenberg achter Rhederoord.

Armoedig en eentonig is die hooge heide, waar niets anders groeit dan de struikhei met een weinig brem daartusschen. Vooral de stekelbrem of gaspeldoorn (*Ulex europaeus*), de brem der Plantagenets, is talrijk tusschen Beekhuizen en den Rouwenberg. Lage plaatsen met *Drosera* en *Lycopodium* zijn op deze heide zeldzaam.

Bij den Ziepenberg, een hoogen heuvel, vroeger grootendeels met bosch bedekt, thans, evenals Beekhuizen en Biljoen, meer en meer kaal gesloopt, liggen een paar waterkommen, die een beekje voeden. Op de helling weidde een kudde schapen. De herder ziet ons vreemd aan en houdt zijn hond vast, die met gespitste ooren gereed staat, het minste leed aan zijne gemeente toegebracht, met scherpen tand te wreken.

De onverstoorbare bedrijvigheid van den herdershond en het domme gebungel van zijn beschermelingen herinneren ons vele menselijke toestanden.

Voorheen waren deze heidestreken onveilig. Honderd jaar geleden was de Veluwe een broeinest van landloopers, struikroovers en ander gespuis en werd de heide werkelijk nog door "heidenen" bewoond. Een geniepige kerkvader is het zeker geweest, die het eerst dien naam gegeven heeft aan alle menschen die niet christelijk of joodsch waren. Het Latijn "Paganus" beteekent een dorpeling, een ruwe veldbewoner, gelijk bij ons het woord heiden eigenlijk wil zeggen: een zwervend heidebewoner of landlooper. Eerst toen het christendom overal zegevierde, is dit woord een scheldnaam geworden voor de nietgelovigen, en onnadenkend noemen wij nog HOMERUS en SOLON, PLATO en ARISTOTELES, PERICLES en PHIDIAS, AUGUSTUS en VIRGILIUS — heidenen, d. i. landloopers.

De Nederlandsche heidenen zijn te vuur en te zwaard, zelfs met drijf- en klopjagten, van de heide verjaagd, om in de groote steden hun oud bedrijf onder andere, meer fatsoenlijke vormen voort te zetten en op onze kosten de gevangenissen met onverschillige luijaards te bevolken. Hun oude woonplaats, de heide, blijft echter woest en ledig.

Na drie uren wandelens door die zonnige leegte is het een ware verkwikking de dennobosschen van den Rouwenberg als een veilige haven in te gaan en daar uit te rusten van onzen heidenschen togt.

Onder die dennen heerscht een getemperd licht; daar is het gezellig, met den indruk van een weldadige bescherming. Als de zon daarbuiten zoo brandend schijnt, is het dennebosch als een koele tempel des vredes, waarin de opwekkende en sterkende wierookgeur niet ontbreekt.

Het bosch op den Rouwenberg is natuurlijk en schilderachtig. Onregelmatige voetpaden leiden rondom den heuvel naar omhoog, overschaduwde door dennen en ander geboomte. Onder de boomen groeijen tallooze boschbessen (*Vaccinium Myrtillus*), die in de bosschen op den alluvialen bodem van Holland ontbreken en kenmerkend zijn voor oudere gronden. Waar zij voorkomen, spreken zij van een vasten bodem. Hare kleine, gladde, harde blaadjes, op mirtebladen gelijkend, en hare blaauwzwarte vruchten hebben tot den liefelijken naam *Myrtillus* aanleiding gegeven. Overal waar op de heide bosch wordt aangelegd, komt weldra de boschbes en breidt zich onder het geboomte uit. Naar den meerderen of minderen overvloed van boschbessen kan men den ouderdom van een bosch eenigzins bepalen. Hier, op den Rouwenberg, en vooral in het bosch van Middachten zijn zij zoo tal-

rijk, dat het landvolk ze bij manden vol verzamelt. De kleurstof der boschbessen is van oudsher gebruikt om wijn te kleuren. Haar rol is is dus nog niet uitgespeeld.

Het ontbreken van de boschbessen is in de hollandsche bosschen een groot gemis. Dat jeugdige groen met die blaauwe vruchtjes, onder de schaduw der dennen, maakt een bosch gezelliger. Hier gevoelt men dat eenmaal natuurmenschen hebben gewoond.

Bij het kasteel Middachten komt in het bosch een andere — een Duitsche tint. Daar groeit talrijk het bekende vingerhoedskruid (*Digitalis purpurea*) en begint de *Campanula persicifolia* zich te vertoonen, die verder oostelijk meer algemeen wordt. Die groote donkerroode bloemen der *Digitalis* en de hooge zachtblauwe *Campanula* ontbreken in de hollandsche bosschen geheel. In Duitschland, België en Frankrijk ziet men ze overal in boschrijke streken.

In de roggelanden zien wij hier en overal de blaauwe korenbloemen, maar geen klapprozen. Alles heeft iets eigenaardigs; zelfs een groote paddestoel (*Boletus cyanescens*), die hier talrijk voorkomt, zag ik elders niet. Deze is wit van kleur; snijdt men hem door, dan worden de snijvlakken donkerblauw, eene verandering die nog niet voldoende is verklaard. Ook andere soorten van dit geslacht hebben die eigenschap, vooral de schoone en zeer vergiftige satans-paddestoel (*Boletus Satanas*), die bij Bloemendaal niet zeldzaam is.

Op het kerkhof te Ellekom vond ik vele exemplaren van de zwarte toortsplant (*Verbascum nigrum*), met fraaije groote gele bloemen en met violet dons bekleede meeldraadjes. Deze plant, die in Holland zeldzaam is, vond ik in Gelderland meestal tusschen de grafsteen en bij overoude kerkjes.

Aan de kerk te Ellekom is een oud Romaansch poortje. De romaansche stijl heeft iets oorspronkelijks, in spijt van de bewering dat hij van byzantijnsch en vervallen romeinsch zou afkomstig zijn. Er zit germaansche en noordsche geest in, zichtbaar in de slang-banden en zigzaglijsten. Met de Engelschen zou ik liever den naam "Saksische stijl" aannemen. In dezon stijl ligt de uitdrukking van eene verborgene, geheimzinnige, maar geweldige kracht — in de Gothiek meer de voorstelling van een te weelderige krachtsverspilling en daardoor uitputting.

(Slot volgt.)